आधारभूत तहको शिक्षामा विद्यार्थी सहभागिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन
विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड) दोस्रो वर्षकोआंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
चाँदनी चम्लागाईं
क्याम्पस क्रमाङ्क : २४/२०७१
परीक्षा क्रमाङ्क : २०४००१९/७३
त्रि.वि.द.नं.: ९-२-१-५०१-२०११

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुरुङ्गा, झापा
वि.सं. २०७४/इ.सं. २०१७

त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त
कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
कनकाई नगरपालिका, सुरुङ्गा (झापा)
स्था. २०४७
☎ ०२३-५५०१५३
Fax : ०२३-५५०८५३
Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.
प.सं.

मिति :.............................

सिफारिश पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्षका परीक्षा क्रमाङ्क २०४००१९/२०७३ का छात्रा चाँदनी चम्लागाईंले मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा **आधारभूत तहको शिक्षामा विद्यार्थी सहभागिता** शीर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र प्रति म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिश गर्दछु ।

मिति : १८ डिसेम्बर २०१७

(मोहन प्रसाद ओली)
शोध निर्देशक

त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त
कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
कनकाई नगरपालिका, सुरुङ्गा (झापा)
☎ ०२३-५५०१५३
Fax : ०२३-५५०८५३
Email : kanakai.campus47@gmail.com
स्थापित: २०४७

च.नं.
प.सं.
मिति :............................

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्षका परीक्षा क्रमाङ्क २०४००१९/२०७३ का छात्रा चाँदनी चम्लागाईंले **आधारभूत तहको शिक्षामा विद्यार्थी सहभागिता** शीर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

नाम र पद	हस्ताक्षर
१. उप-प्रा. आशा शर्मा सिवाकोटी विभागीय प्रमुख	....
२. मोहन प्रसाद ओली शोध निर्देशक	....
३. प्रा.डा. हेमराज ढकाल बाह्य परीक्षक	....

मिति : ३ जनवरी २०१८

कृतज्ञता

आधारभूत तहको शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिता शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरी प्रस्तुत गरिएको छ । शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी यो शीर्षक अन्तरगत शोधकार्य गर्न मौका दिनु भएकोमा श्री कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गाप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधकार्यलाई अन्तिम निष्कर्षसम्म पुऱ्याउनका लागि सदैव निर्देशन, महत्त्वपूर्ण सल्लाह, सुझाव एवम् हौसला प्रदान गर्दै पथप्रदर्शन गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गाका शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका उपप्राध्यापक शिक्षक एवम् शोध निर्देशक श्री मोहनप्रसाद ओलीप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । क्याम्पस प्रमुख श्री विकासप्रकाश उप्रेती तथा विभागीय प्रमुख श्री आशा शर्मा शिवाकोटी साथै यस कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गाका शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका उपप्राध्यापक योन्देन सुनुवार, उपप्राध्यापक गोपीकृष्ण भट्टराई, उपप्राध्यापक ठाकुरप्रसाद रसाइलीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

यस शोधकार्यको लागि आवश्यक सहयोग पुऱ्याउनु हुने श्री राष्ट्रिय रमणीय मा.वि. शिवसताक्षी न.पा. वडा नं. ११ का प्रधानाध्यापक कालीप्रसाद रिजाल, शिक्षक सरोज बराल श्री बालनिकुञ्ज मा.वि., शिवसताक्षी न.पा.वडा नं. ९ का भीमबहादुर लिम्बू तथा अध्ययनको क्रममा प्रश्नावलीले मागे अनुसार अन्तर्वार्ता छलफलमा सहभागी भई सूचना उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्बन्धित अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूका प्रध्यानाध्यापकहरू, शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू, वि.व्य.स. अध्यक्षहरू तथा अभिभावकहरूलाई अन्तर हृदयबाट धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको कम्प्युटर सेटिङ तथा मुद्रण गरी सहयोग गर्नुहुने सौजन्य डेस्कटप बिर्तामोड-१ की मैया बरालको गुण सदैव स्मरणीय रहनेछ, हृदयबाट कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

चाँदनी चम्लागाँई

शोधसार

आधारभूत तहको शिक्षामा विद्यार्थी सहभागिता शीर्षकमा तयार पारिएको यस अनुसन्धानात्मक कार्यको मुख्य उद्देश्य आधारभूत तहको शिक्षामा विद्यार्थी सहभागिताको अवस्था पत्ता लगाई नियमिततामा वृद्धि गर्ने उपायहरूको खोजी गर्नु रहेको छ ।

यस अनुसन्धान कार्यलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउनका लागि अध्ययनमा गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । अध्ययनलाई अगाडि बढाउनका लागि झापा जिल्ला दुधे स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत सञ्चालित सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये वर्गीय एवम् जातिय बसोबास, भौगोलिक आधारमा सम्भावनायुक्त नमुना छनौट विधिद्वारा ५ वटा विद्यालयको छनौट गरी प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अध्यक्ष, २/२ जना शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकहरूलाई सम्भावनायुक्त नमुना छनौटद्वारा छनौट गरी आवश्यक सूचनाका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सम्बन्धित क्षेत्रमा गई प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता छलफल, अध्ययन जस्ता अनुसन्धानका साधनहरू प्रयोग गरिएको छ । सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई वर्णनात्मक तथा व्याख्यात्मक तथ्याङ्कीय विधिबाट विश्लेषण गरिएको छ ।

शोध अध्ययनको क्रममा सङ्कलित तथ्य तथ्याङ्कहरूको विश्लेषणबाट आधारभूत तहको शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिताको अवस्था पत्ता लगाउन उनीहरूको विद्यालय भर्ना, बीचैमा कक्षा छोड्ने, दोहोऱ्याउने र नियमितताको अवस्थाको यथार्थताको जानकारी प्राप्त भएको छ ।

अध्ययनको क्रममा प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषणबाट अध्ययन क्षेत्रका बालबालिकाहरूको सामुदायिक विद्यालयको आधारभूत तहको शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागितामा ह्रास हुँदै गइरहेको पाइन्छ, पहिलो वर्षको तुलनामा दोस्रो, तेस्रो वर्षमा भर्ना घटेको, विद्यालय भर्नाको तुलनामा, कक्षा बीचैमा छाड्ने दरमा कमी आए तापनि कक्षा दोहोऱ्याउने र नियमित अनुपस्थित दर बढी रहेको पाइन्छ । विद्यालयमा बालमैत्री शिक्षाको अभाव बालअधिकारको बेवास्ता, कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अभाव, शिक्षण सामग्री तथा विधिको अभाव आदि रहेको पाइयो । विद्यार्थी विद्यालय नियमित आउने गरेका छैनन् । यसलाई सुधार गरी विद्यालयप्रति अभिभावक तथा विद्यार्थीको सकारात्मक सोचको विकास गर्नुपर्दछ ।

आधारभूत तहको शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिता वृद्धि गर्न, बीचैमा कक्षा छोड्ने, कक्षा दोहोऱ्याउने तथा नियमित अनुपस्थित दरमा कमी ल्याउनका लागि शिक्षा मन्त्रालयले शिक्षामा थप बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । बजेटको उचित उपयोग गर्नुपर्दछ । नीति निर्माण तहले देशमा एकै किसिमको स्थानीय आवश्यकतालाई ध्यान दिनुपर्ने । जिल्ला शिक्षा कार्यालय तथा सम्बद्ध निकायले अध्ययन अध्यापनको नियमित अनुगमन तथा निरीक्षण गर्नुपर्ने । विद्यालयमा शिक्षण सिकाइको माध्यम अङ्ग्रेजी बनाउनुपर्ने शैक्षिक चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने प्रबन्ध मिलाउनुपर्ने, समावेशी शिक्षालाई ध्यान दिनुपर्ने, सम्पूर्णको सहभागितामा योजना निर्माण गरी सो अनुरूप कार्यान्वयन गर्ने सरोकारवालाहरू जागरुक हुनुपर्दछ ।

विषयसूची

विषय **पृष्ठ**

परिच्छेद : एक

परिचय **१-१०**

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ७

१.३ अध्ययनको औचित्य ८

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ९

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू ९

१.६ अध्ययनको परिसीमा १०

१.७ मुख्य शब्दावलीको परिभाषा १०

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका ११-२१

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन २२

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १७

२.३ पुनरावलोकनको शैक्षिक उपादेयता १९

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि २२-२५

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा २२

३.२ जनसङ्ख्या तथा नमुना छनोट २२

  ३.२.१ नमुनाको आकार २२

  ३.२.२ नमुना छनौट विधि २३

३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरू २३

  ३.३.१ प्राथमिक स्रोत २३

  ३.३.२ द्वितीय स्रोत २३

३.४ तथ्याङ्क सङ्लनका साधनहरू २३

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया २४

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २५

परिच्छेद : चार

नतिजाको छलफल व्याख्या **२६-४६**

४.१ आधारभूत शिक्षामा विद्यार्थी सहभागिताको अवस्था २६

४.१.१ विद्यार्थीको विद्यालय भर्ना अवस्था २६

४.२ कक्षा भर्ना, छोड्ने, दोहोऱ्याउने दर र नियमितताको अवस्था २९

४.२.१ विद्यार्थीको भर्ना २९

४.२.२ कक्षा छोड्ने अवस्था ३०

४.२.३ कक्षा दोहोऱ्याउने अवस्था ३३

४.३.४ विद्यार्थी नियमितताको अवस्था ३६

४.२.५ समग्रमा विद्यार्थीको सहभागिताको विवरण ३७

४.३ विद्यार्थीको सहभागिता न्यून हुनाका कारणहरू ३८

४.३.१ सामाजिक कारण ४०

४.३.२ चेतनाको अभाव ४०

४.३.३ अङ्ग्रेजी माध्यमप्रति आकर्षित हुनु ४०

४.३.४ कक्षाकोठाको व्यवस्थापन ४०

४.३.५ कक्षाकोठाको सजावट र सामग्रीको अभाव ४१

४.३.६ बालकेन्द्रित शिक्षण विधिको अभाव ४१

४.३.७ समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुनु ४१

४.३.८ मातृभाषामा शिक्षणको व्यवस्था नहुनु ४१

४.३.९ बालमैत्री व्यवहारको अभाव ४१

४.४ आधारभूत शिक्षामा विद्यार्थी सहभागितामा वृद्धिको अवस्था ४२

४.४.१ विद्यार्थीको सहभागितामा परिवर्तनको अवस्था ४२

४.४.२ विद्यार्थीको सहभागिता बढाउने उपायहरू ४३

४.५ अध्ययनका प्राप्तिहरू ४४

परिच्छेद : पाँच

निष्कर्ष र सुझावहरू **४७-५१**

५.१ निष्कर्ष ४७

५.२ सुझावहरू ४८

५.२.१ नीतिगत तह ४९

५.२.२ कार्यान्वयन तह ४९

५.२.३ अनुसन्धान तह ५१

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका नं.		पृष्ठ
१	: शैक्षिक सत्र २०७१-२०७३ सम्मको विद्यार्थी भर्ना अवस्था	२६
२	: जातिगत तथा अपाङ्ग विद्यार्थीको विवरण	२८
३	: शैक्षिक सत्र २०७३ सालको विद्यार्थी भर्नादर	३०
४	: विद्यार्थीहरूले कक्षा छोड्नेको अवस्था (२०७३)	३१
५	: जातिगत तथा अपाङ्ग विद्यार्थीले कक्षा छोड्नेको अवस्था (२०७३)	३२
६	: आधारभूत तहमा कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थीहरूको अवस्था (२०७३)	३३
७	: जातिगत तथा अपाङ्ग विद्यार्थीको कक्षा दोहोऱ्याउने अवस्था (२०७३)	३५
८	: नियमित विद्यार्थीको विवरण (२०७३)	३६
९	: विद्यालयहरूको विद्यार्थी समष्टिगत विवरण (२०७३)	३७
१०	: विद्यार्थीको सहभागितामा परिवर्तनको अवस्था	४२

चित्र सूची

चित्र	पृष्ठ
१ : शैक्षिक सत्र २०७१-२०७३ सम्मको विद्यार्थी भर्ना अवस्था	२७
२ : जातिगत तथा अपाङ्ग विद्यार्थीहरूको विवरण	२९
३ : कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी	३४
४ : विद्यालयहरूको विद्यार्थी समष्टिगत विवरण (२०७३)	३६
५ : विद्यालयहरूको विद्यार्थी समष्टिगत विवरण (२०७३)	३८